

Németh László 1956-os írásai

Él a köztudatban egy nézet, mi szerint az 1956-os forradalom kirobbantásában jelentős szerepet vállaltak a magyar írók. Egyebek között arról is beszélnek, hogy Nagy Imre szerepvállalását is az írók szorgalmazták elsősorban.

Mindennek törvényszerű következménye volt az, amit Pomogáts Béla így jelez: „Ez a hol nyíltan kimondott, hol csak rejtettebben képviselt vád nemcsak néhány író egyéni helyzetét és sorsát szabta meg évtizedeken keresztül, hanem a Magyar Írók Szövetségének hivatalos megítélését is befolyásolta”¹. Az is az igazság része, hogy a magyar írók egyrészt valóban radikálisan léptek föl a sztalinizmus honi szálláscsinálói ellen, ugyanakkor azonban megpróbálták védeni az 1945 utáni pozitívumokat, amelyekről persze közben kiderült, hogy igen csekély mértékben befolyásolták a fejlődést... És természetesen az is az igazság része, hogy az írók önmagukban nem lehettek képesek a nagy történelmi-társadalmi folyamatok irányítására. Tény ugyanakkor, hogy szerepük valóban nem lebecsülhető.

Árnyaltan kell megítélnünk a legnagyobbak akkori szerepét, s közéjük tartozik Németh László is. Ha itt most nincs is tér az előzmények alapos elemzésére, azt azért feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy már az 1956 februári szovjet XX. kongresszus idején többen emlegetni kezdték Németh László 1936-os, a leninizmus kérdéseiről írott tanulmányát, amit az 1943-as szárszói beszédhez hasonló bűnéül rótták föl sokáig.² Június utolsó napjaiban pedig már közvetlen élményei vannak a forrongó pesti életről, a Petőfi Kör tevékenységéről. Szeptemberben bevásztják az Írószövetség elnökségébe, októbertől pedig tagja az *Irodalmi Újság* szerkesztőségének s a Petőfi Párt testületének is.

Látjuk tehát, hogy a közélettől időközben visszavonult író a forradalom előtti hónapokban aktivizálódik, a változás hangulata alapjaiban érinti meg. Az elmúlt lefojtottságot követően mintha fölszabadulna. Irodalmi sikerekben sem szűkölködik: október 20-án például a Katona József Színházban bemutatják Galilei c. drámáját, s az előadás kétségkívül része a következő napok és hetek szellemi előkészítésének. „A bemutatón Ella férje részére új ruhát erőszakolt ki, ő maga és a lányok Németh László kívánságára csak a legegyszerűbb fekete ruhában jelenhettek meg a színházban. A darabnak nagy sikere volt – Németh László pedig másnap Szigligetre utazott pihenni”³ – olvassuk az író egyik vejének, Dr. Lakatos Istvánnak *Gyermekeimért és érte* c. összeállításában, ami Németh Ella életéből közöl részleteket. Fontos megjegyeznünk, hogy maga az író is pályája legnagyobb sikerének tartotta a drámát.⁴

Érdekes, hogy mi történik Németh Lászlóval 1956. október 23-án. A szigligeti alkotóházból Gulyás Pálnak írt levelet, és valószínűleg mit sem sejt a pesti változásokról. Felesége viszont résztvesz a felvonuláson és a tüntetésen, lányai közül „Magda és Judit férje pedig hamarosan aktív szerepet vállal a forradalmi eseményekben”.⁵ Aztán október 31-én jön fel Pestre, s innen már számára még inkább fölgyorsulnak az események. Három írása lát csakhamar napvilágot: az *Emelkedő nemzet az Irodalmi Újság* november 2-i számában, oly sok fontos írás, például Illyés Gyula híres *Egy mondat...*-a mellett. Ugyanazon a napon jelenik meg az *Új Magyarországnak a Pártok és egység*, rá egy napra pedig az *Igazságban a Nemzet és író*. Mindhárom cikk az író és gondolkodó ember mély felelősségtudatáról tanúskodik, ugyanakkor nem vitás, hogy Németh László forradalom iránti rokonszenvét is láthatjuk bennük. Ahogyan Grezsa Ferenc írja: „Az 56-os írói publicisztika – a népi demokratikus ’fejlődés’ illúzió voltának felismerését tanúsítón – a Szárszói beszéd gondolatmenetét ismétli és folytatja”.⁶

A három írás közül az *Emelkedő nemzet* a legismertebb és legfontosabb, s itt érezzük a legkonzekvensebb állásfoglalást is. Mögötte az az író és gondolkodó áll, aki felnőtt fejjel élte át már a két világháború közötti korszakot, aki lelkileg megszenvedte a második világháborút, s ugyancsak megszenvedte a Rákosi-korszakot, a szellemi élet perifériájára szorítva. Igaz, „a gályapadból laboratóriumot” teremtett, s jelentős műfordításokat tett le asztalunkra. Világosan látja tehát 56-ban, milyen előzmények után tört ki a forradalom, s azt is tudja, hogy – mint minden robbanásszerű változásnak – ennek is megvannak a súlyos kockázatai.

„Amikor tizenhárom évvel ezelőtt a második szárszói konferencián utolszor találkoztam a fiatal magyar értelmiség színe-javával, tudtam, hogy tán sohasem szólhatok többé hozzá.” Ezzel a drámai mondattal kezdődik az *Emelkedő nemzet*. A pillanat nagyságát, az újra a fiatalokhoz (s persze a nemzet egészéhez) szólás új lehetőségét arra is fölhasználja, hogy elemzést adjon az 1956-ot megelőző évtizedek jelenségeiről. Reálisan láttatja a 20-as, 30-as évek pozitívumait, negatívumait egyaránt. Már ekkor elszakad a Horthy-korszak évtizedekig élő sematikus képétől. Ahogy az *emelkedő nemzet*ről írottakat Grezsa Ferenc értékeli: „Életrealitását korábban a gazdaság és a kultúra, a homoki kertország megteremtése és a népi irodalom kibontakozása bizonyítja, szabadságküzdelmében a „vezér nélküli” (mert kívülről-belülről előkészítetlen) forradalomnak a csoda váratlanságával kirobbanó látványa, magasrendű erkölcsisége”.⁷ Németh László nyomán Grezsa Ferenc így köti össze a különböző időket, így igazolja a gondolati folytonosságot. Cikkével azt bizonyítja, hogy az egymást követő történelmi-társadalmi események csak egymásból levezetve érthetők meg, s nincs értelme a kiszakításnak. A forradalmak sem az égből pottyannak le, hanem pontosan meghatározható előzmények után születnek meg. Ama bizonyos, s éppen 1956 előképének tekintett 1848-as is szervesen nőtt ki a reformkor országgyűlési küzdelmeiből, de közvetett európai előzményei is megjelölhetők.

Németh László értelmezése szerint 1956-ot nem érthetjük meg a gyökerei nélkül. A cikken végigvonuló, a címben is hangsúlyozott *emelkedő* jelleg nemzetünk sajátosságai

közé tartozik. Írónk óvakodik attól, hogy leegyszerűsítse a lényegét. Ugyan nem tartja zseniális politikusnak pl. Horthy Miklóst és a kormányzó réteget sem látja másnak, mint „kis képességű, anakronizmust jelentőnek”, ám megjegyzi: „Ennek a rétegnek azonban volt előnye más későbbi, még kisstilűbb, szintén anakronizmust jelentő rétegekkel szemben, hogy nem volt túlságosan éhes”. S ugyan kikre gondolhat Németh László? Szálasiékra éppúgy, mint Rákosiékra. A barna színű terrorra éppúgy, mint a vörösre. Ennek is megvannak az előzményei a két világháború közötti tanulmányaiban, mint ahogy jeles kortársa, József Attila is írt „fasiszta kommunizmusról”. Vagy gondoljunk Márai Sándor szintiszta polgári, tehát mindenfajta diktatúrától elhatárolódó magatartására.

Hozzájuk rokonlelkűen, persze nem velük azonosan szemlélődik Németh László is. A magyarság nagyságát azzal is érzékelteti, hogy megmutatja: „...ugyanebben az időben Európának több nagy népe nyugaton, keleten új technizálódása ellenére a hanyatlás jeleit kezdte mutatni”. Nem mondja meg, mely nagy népekre gondol, de hát nem oly nagy a választék. Gondolhatunk a háborúban később résztvevő nagyhatalmak bármelyikére, hiszen a technikai fejlődés ellenére azok éppen azon a területen hanyatlottak, amely az író számára a legfontosabb. S ez természetesen a *minőség*. A minőség, ami az élet minden területét áthatja. S ez sem a sztalinista Szovjetunióban, sem a hitleri Németországban, de a mérsékeltbb európai országokban sem volt észlelhető. Velük szemben azt látatja, hogy Magyarország többet tett a fejlődésért. Aligha nevezhetjük ezt nacionalista túlzásnak, mégha bizonyos elfogultság érződik is a sorok mögött.

Érdekes az az összevetés is, amit a reformkor és a Horthy-korszak között tesz. Szellemileg ez utóbbit látja gazdagabbnak. A XIX. század legendás évtizedeit nem tagadja, de: „...akkor közel sem volt annyi nagy írója, művésze, muzsikusa, tudósa ennek a nemzetnek, mint a joggal megbélyegzett Horthy-rezsim alatt. Két nagy nemzedék dolgozott egymás mellett, a viszonylagos szabadságot a lényegek kimondására, az elviselhető korlátozást a klasszikus tömörítésre használva ki.” – írja Németh László. Mindezekből tisztán látszik, hogy nem eszményíti a korszakot, de érdemeit sem hallgatja el. S bizony később, az én nemzedékem nem kapott ilyen árnyalt képet az iskolában a 20-as, 30-as évekről, hanem durva leegyszerűsítéssel azt harsogták tankönyveink, hogy fasiszmus. Tudjuk persze, hogy e fogalmat könnyen osztogatták (osztogatják) széles e hazában... Ezzel szemben az *Emelkedő nemzet* szerzője érvel és elemez, s figyelemmel követi a nagy folyamatokat.

Kitér a Kert-Magyarország nagyszerű tervére, a „gazdaságilag is tehetséges nép” fölmutatására. Megítélése szerint azonban nemzetünk az „erkölcsi és politikai érzés dolgában nem állt olyan magasan, mint szellemileg. Szinte a legelemibb összetartás is hiányzott.” S bizony itt is összevethetné a kort a reformkorral, hiszen 1825 után ugyancsak voltak egymásnak feszülő indulatok, pártoskodások, de a legfontosabb történelmi pillanatban, március 15-én példátlan egység mutatkozott, ha nem is túlzottan hosszú időre. Kétségtelen tény, hogy ez hiányzott a két világháború közötti korszakban, s az is tény, hogy az 1848-ashoz hasonló egység majd éppen 1956-ban születik meg, bár me-

gint csak rövid időre. A széthúzás rémisztő példái pedig pl. abból az időből valók, amikor a megszálló német csapatok gyorsan megkapták a besúgók segítségét, s ez Németh szerint hozzájárult ahhoz, hogy nem kerülhettük el sorsunkat. Egyébként ő maga személyesen is veszélyeztetett helyzetben volt a háborúban. Egy esetben Békésen a rendőrségre is bekísérték már 1945. március 15-én. „Hosszú ideig arccal a fal felé fordulva kellett állnia, a kihallgatás során a helybeli gimnazisták házi nyomdájával készített szovjetellenes röpiratai és az ő városba érkezése között keresték az összefüggést. Miután kiderült, hogy nem is ismeri a gimnazistákat, elengedték.”⁸ A híres szárszói beszéd szerzője kétszeresen is veszélyeztetett: a háború bármilyen kimenetele nem hozhat számára kedvezőtlen fordulatot, s miként tudjuk, ez így is történt 1945 után.

Ilyen előzmények után tér ki az *Emelkedő nemzet* írója az 56-os történésekre. Látjuk hát a logikus vonalat, látjuk, hogy a forradalomnak nyilvánvalóan megvoltak a szellemi előzményei, de megvolt a kétséges folytatás előzménye is a magyarság közelmúltjában. A korábbiakhoz képest Németh Lászlót lenyűgözi, hogy „a magyar nép erkölcsileg mekkorát emelkedett” 1956 októberére. „De hogy a nemzetgyötrésben, megaláztatásban így összeforrt, hogy diákok, munkások, katonák minden előzetes szervezkedés nélkül közös elszántságukban így megszerveződhetnek, a vezér nélküli felkelőknek ez a csodálatos látványa meghaladta nem reményemet, de képzeletemet is.” – írja. Továbbra is higgadt, elemző a hangja, de nem titkolja lelkesedését sem. Az aggódó, szorongó természetet most legyőzi a hevület, a tiszta felismerés. Jól látszik, hogy a pillanat nagysága hogy változtatja meg annak a gondolkodását, érzelmeit is, aki alkatánál fogva nem forradalmár, aki irtózik az erőszaktól. S éppen ezt a nemes jelleget, a brutalitás mellőzését, az erkölcsi nagyságot veszi észre a forradalomban. Ebben is találunk párhuzamot 1848-cal, amikor ugyancsak a márciusi ifjak mellé sorakoztak föl azok, akik eredendően távol álltak a forradalmi cselekvéstől.

A korábbiakban leírtakhoz így kapcsolódik az írás ezen részében: „Az utolsó ötven év magyar szellemi fejlődése világosan fölírta a nemzet elé a célokat, amelyek felé egy magyar forradalomnak törekednie kell.” Felelős értelmiségi magatartása mondatja ezt Németh Lászlóval. Azé az íróé, aki ekkor már évtizedek óta írja szépirodalmi műveit, esszéit, tanulmányait. S most a publicisztika legnemesebb eszközeivel él. A történelmi pillanat nagyságához hűen szól abban a műfajban, amely lehetővé teszi számára a gyors, de nem elsietett reagálást. Ugyanakkor igaza van Pomogáts Bélának, aki „bizakodást és büszkeséget” emleget ezzel a cikkel kapcsolatban, majd így szól róla: „...a magyarság gazdasági és szellemi eredményeire hivatkozva, a felkelés során tapasztalt nemzeti összefogásban és közösségi áldozatvállalásban jelölte meg a most már bizonyára elkövetkező politikai és morális emelkedés zálogát...”⁹

(Pomogáts egyébként többek között Háy Gyula nyilatkozatát, Örkény István *Fohász Budapestért* c. vallomását vagy Déry Tibor *Barátaim* kezdetű üzenetét említi meg ehelyütt.)

És Németh László őszinte aggodalommal tekint a jövőbe. Félti a forradalom vívmányait, méghozzá több okból. „Először a közvetlen veszély, hogy a nemzet szent

felindulásában az indulat sugalmazására hallgatva olyasmit talál elkövetni, amit később nem lehet jóvátenni.” – írja. Jól tudjuk, hogy minden forradalom esetében kísért ez a veszély. A túlkapások, a forró indulatok gyakran eredményeznek fölösleges tragédiát, méltatlan leszámolást. Ez alól nem lehetett kivétel a mi, rendkívül tisztán született forradalmunk sem. Egyértelmű, hogy írónk irtózik minden atrocitástól, kegyetlenségtől. Ám óv a távlati veszélytől, attól, hogy az új pozíciójuk felé törtető „a forradalomból ellenforradalmat, az 1956-os magyar szabadságharcból holmi 1919-es kurzust csinálnak.” Kétségtelenül olyan mondat ez, amit többféleképpen lehet értelmezni. Egyre inkább úgy látni azonban, hogy az az író, aki szabadságharcról beszél és lelkesen áll a forradalom mellé, éppenséggel a később valóban bekövetkező kádári kurzus veszélyeit látja előre. Ahogy már 1943-ban is olyan jövőképet vázolt föl, ami csakugyan bekövetkezett. S ez akkor is így van, ha tudjuk, hogy 1956 után az elsők között kapott Kosuth-díjat, ám azt se feledjük, hogy személyesen nem ment el a díjátadásra, s a díjjal járó 50 ezer forintot odaajándékozta a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnáziumnak. Nem árt tehát árnyaltan értékelnünk ebben a tekintetben is!

S az *Emelkedő nemzet* lírai szépségű gondolatokkal ér véget. Az írógép mellől arra a Kálvin téri fiatal lányra gondol az író, akinek valamennyi társát kilőtték, „de ő tovább járatta a fegyvert, amíg csak fiatal feje is oldalt nem konyult.” Így lesz a lány múzsa Németh László számára, s így azonosul vele az emelkedő nemzet sorsdöntő óráiban. Súlyos, szép, mély erkölcsiségről tanúskodó írás ez, a magyar irodalmi publicisztika kiemelkedő darabja.

A *Pártok és egység* c. cikkben máshova kerülnek a hangsúlyok. Itt közölt gondolatai már egyértelműen az akkori jelenről szólnak. Az 1948-ban felbomlott (mert felbomlasztott) pártok feltámasztása ürügyén mondja el kétségeit a jövőt illetően. Egyik fő tétele: „...ezek a feltámadt pártok voltaképpen csak új pártok szervező helyei lehetnek, amelyekben mi régiek, már akik politizáltak közöttünk, fokról fokra a forradalomcsináló s abban megtisztult fiataloknak adjuk át a helyet.” Sokfajta veszélyt lát Németh László az új helyzetben, s ezzel szaporítja azon kételyei számát, amelyeket már az *Emelkedő nemzet*ben is megfogalmazott. Feltűnő, hogy azokban a napokban milyen egyértelműen szól a valódi szocialista értékek védelméről.

Természetesen nem az orosz minta további szolgái másolására, hanem az általa már korábban leírt, legjobban a minőségszocializmus fogalmával körülírható fejlődésre és tendenciákra gondolhatunk, ha sorait olvassuk. Azt szorgalmazza, hogy a különböző pártok tegyenek hitet a „szocializmus néhány nagy elve mellett”. Nem tudhatjuk, hogy e mögött milyen arányban állt ott az általa fölépített szellemi világ, s milyen arányban játszott szerepet a várható tragikus következmények miatt érzett félelem. Tény, hogy az óvó tekintetnek megvoltak az alapjai, ha például a néhány nap múlva bekövetkező sötét fejleményekre, a forradalom és szabadságharc leverésére gondolunk. Az is az igazsághoz tartozik, hogy ez az írás íróilag és publicisztikailag némiképp alatta marad az *Emelkedő nemzet*nek, de szerzőjének jó szándéka és felelősségtudata itt is vitathatatlan.

Hasonlókat mondhatunk a *Nemzet és író*ról is. Az az író szólal meg itt, aki a XIX. századi költő- és íróelődöktől eltérően nem kívánta sohasem „harcra tüzelni” az embe-
reket, de most hitet tesz amellett, hogy nem hagyja el a nemzetet a harcában. Egyfajta
harmadik aspektus ez a forradalom tárgyában, és szépen egészíti ki a másik kettőt. Az
emelkedő nemzet ügyét a pártoknak is szolgálniuk kell, s ebben kell az írástudóknak a
maguk szellemi eszközeivel támogatniuk az előremutató törekvéseket – valahogy így
jelöli ki a közös feladatot Németh László.

A folytatást tudjuk. Az író ismét sok mindent előre látott. Jött a megtorlás, jöttek a
helyezkedők, és szép lassan bekövetkezett a kádári „konszolidáció”. Sokan jártak
szemlesütve, és akadtak, akik gyorsan felejtettek. Kevesebben voltak azok, akik kono-
kul kitartottak, akár az akasztófák árnyékában is.

És végezetül idézzünk abból az első levélből, amit 1956 novemberében írt Buda-
pesten, s ami a nyugatra távozott Németh Magdához és férjéhez szól: „...Ha fiatal és
egészséges lennék, én is megtalálnám odakinn a feladatomat: a szétszórt magyarság, az
új magyar diaszpóra összefogását – hisz közel százezer ember ment ki, jó rész értelmi-
ségi, akik az okt. 23. forradalom tanulságával a hátukban egész másként nézhetik az
emberiség dolgait is”.¹⁰ Németh László itthon maradt. S ha nem is pályája legfénye-
sebb, de mindenképpen méltó módon lezáró korszaka következett.

Jegyzetek

1. Pomogáts Béla: *Irodalmunk szabadságharca 1956*. Gondolat, 1989. 6. sz.
2. „Az írói vállalkozás...”, Németh László – Életrajzi kronológia. 1949–1975. Argumentum, 1998. 86–87. old.
3. „Gyermekeimért és érte”. Fejezetek Németh Ella életéből. (Dr. Lakatos István összeállítása.) Új Horizont. XXVII. évf., 1. sz. 52. old.
4. „Az írói vállalkozás...”, i.m. 93. old.
5. Uo.
6. Grezsa Ferenc: „A mintaélet forradalma”, Szeged, 1998., 80. old. (Tiszatáj könyvek)
7. Grezsa Ferenc i.m. 80–81. old.
8. „Gyermekeimért és érte...” i. m. 43. old.
9. Pomogáts Béla i.m. 79. old.
10. Németh László: *Levelek Magdához*, Tatabánya, 1988., 21. old.